

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СТРАТЕГІЯ ПОВЕДІНКИ»

У статті аналізуються та виносяться на розгляд основні теоретичні підходи до визначення поняття «стратегія» та «стратегія поведінки» в різних наукових контекстах. Визначено типології стратегій поведінки. Зазначено, що стратегія поведінки є стійким комплексом дій, що веде до досягнення певної мети.

Ключові слова: поведінка людини, стратегія, стратегія поведінки, стратегія прийняття рішень, стратегія взаємодії, стратегія спілкування, альтернативні стратегії.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна психологія дедалі більше уваги приділяє стратегіям поведінки. У першу чергу це зумовлено тим, що людина нерозривно пов'язана з соціальними умовами і, зіткнувшись із різними ситуаціями, використовує певну стратегію для досягнення або вирішення певного завдання. Інтерес до стратегій з'явився відносно недавно, але, незважаючи на це, вже сформований науковий підхід, який потребує осмислення, узагальнення та систематизації.

Соціологічний підхід до вивчення стратегій поведінки і життєвих стратегій розроблявся за кордоном У. Томасом, Ф. Знанецьким, Дж. Коулменом, Р. Мертоном, у вітчизняній науці – Т. Резнік, Ю.М. Резніком, В. Стегнієм, Р. Чередниченко, В. Ядовим. Соціально-психологічні коріння цих досліджень виявляються в роботах К. Абульханової-Славської, Є. Головахи, С. Рубінштейна.

Особливе значення в осмисленні поведінкових стратегій мають праці А. Альгіна, К. Балабанової, О. Бондаренко, Л. Гордона, В. Зубкова, Ю. Зубок, Т. Іванової, Л. Корель, А. Коршунова, Н. Корж, Р. Кошарної, Ю. Левади, В. Маркова, О. Максимової, Р. Морозової, К. Муздибаєвої, Н. Наумової, О. Омельченко, Н. Федотової, З. Хоткіної, В. Чистякова, В. Чупрова, О. Щепкіна, В. Щербакіної та ін.

Метою статті є аналіз теоретичних джерел щодо розгляду та систематизації наукових підходів до вивчення поняття «стратегія поведінки» на сучасному етапі розвитку психологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Поведінка людини – це активна форма взаємодії із зовнішнім середовищем. Вона регулюється психікою. Значущими є як зовнішні, так і внутрішні впливи. Водночас процес формування поведінки відбувається під впливом соціально-історичного середовища та культурного досвіду. Вивчення феномена поведінки, його природи здійснювалося численними психологічними школами, які відрізняються

широкою варіативністю основних концепцій (П. Анохін, О. Асмолов, І. Бжалава, Л. Бурлачук, Ю. Галантер, Г. Залевський, В. Мерлін, Д. Міллер, Г. Олпорт, А. Прангішвілі, Д. Роттер, Б. Скіннер, Д. Узнадзе, З. Фрейд, Е. Фром, В. Ядов) [8, с. 12].

Дослідниця Л.П. Лабезна наголошує, що у різні історичні періоди дослідники намагалися відповідати на багато питань, що стосуються механізмів і самої природи поведінки та її стратегічності. Так, у типології особистості К. Юнга Л.П. Лабезна [8, с. 14] знаходить підтвердження стратегічності, тобто проходження генеральної лінії поведінки. К. Леонгард описує 12 типів поведінки людей і створює свою типологізацію, виділяючи т. зв. «акцентуації», які можна розцінити як опис стратегій поведінки. Вчений підкреслює необхідність особливо ретельно відстежувати невербальні форми інформації про поведінку, адже вони є найбільш достовірними, реально відбивають стан особистості, її готовність до актуалізації поведінки.

Б. Ананьєв, М. Басін, П. Гальперін, О. Ухтомський та багато інших дослідників займалися вивченням механізмів детермінації поведінки людини. Дослідження науковців розглядали різні аспекти послідовностей поведінкових кроків на різних рівнях організації поведінки. Розумова поведінка, алгоритми роботи мислення також є прикладами поведінкових стратегій (П. Гальперін, Ж. Піаже). Поведінка є цілеспрямованою системою послідовно виконуваних дій, які опосередковують практичний контакт організму з навколишніми умовами, що визначають ставлення живих істот до тих властивостей середовища, від яких залежить збереження і розвиток їх життя, досягнення певних цілей.

Вже в самому визначенні сутності поведінки закладено поняття взаємозв'язку і спрямованості цього феномену, що наближає нас до розуміння стратегічності або стратегії поведінки. Саме слово «стратегія» привнесено в психологію з військового лексикону. Сенс будь-якої стратегії у плануванні

і втіленні в життя генеральної лінії, пов'язаної з основною метою, за допомогою використання і комбінування всіх доступних методів [12].

У цілому слід зазначити, що цей термін органічно увійшов у науковий простір сучасних наук і психології зокрема. Отже, у психологічному словнику під стратегією розуміють загальний план розв'язання завдань, діяльності, поведінки [7, с. 187]. В іншому психологічному словнику стратегія визначається як загальний план, процедура ведення психологічних досліджень [14].

Д.Д. Романовською [13] визначено, що різні дослідники вкладали в поняття «стратегія» різний зміст: моделі, послідовності процесу, схеми, способу розв'язання творчого завдання, методу, плану або засобу досягнення перемоги, успіху. Дж. Брунер досліджував стратегії засвоєння, збереження і використання інформації задля досягнення певної мети, Л. Засєкіна – метакогнітивні стратегії розв'язання задач, Ю. Козелецький – алгоритмічні стратегії, які є результатом процесу навчання, В. Моляко – стратегії творчої діяльності, Л. Орбан-Лембрик – стратегії розвитку організацій, С. Смульсон – інтелектуальні стратегії як систему правил перетворення об'єктів, Т.М. Титаренко – стратегії опанування, які спрямовані на подолання стресогенних впливів і підпорядковуються основній меті діяльності та стратегії самоконструювання [13; 15, с. 259].

Варто зазначити, що стратегії є тим механізмом, завдяки якому розкривається творчий потенціал особистості, який дозволяє впорядкувати процеси мислення і діяльності. З погляду В. Моляко, стратегія завжди індивідуалізована, завжди має специфічний особистісний відтінок, ознаку та визначається такими особистісними детермінантами, як: установки, знання, уміння і здібності.

Також Д.Д. Романовською було зауважено, що багато авторів, зокрема К. Абульханова-Славська, Г. Альтшуллер, І. Верткін, А. Маслоу, В. Моляко, В. Франкл, використовують термін «стратегія» у підході до розуміння шляху особистісної самореалізації (включаючи індивідуальні способи та методи діяльності, власний стиль, образ життя, життєвий темп і т. д.) й утверджують необхідність визначати стратегії діяльності особистісними. Стратегія завжди передбачає набір певних, індивідуально обраних засобів для подолання перешкод у досягненні поставленої мети [13].

За твердженням М.Б. Маринова, «Стратегія – це не досягнення будь-якою ціною важкодоступної мети, а вміння розпоряджатися ресурсами в межах певних просторово-часових характеристик, з метою найбільш повного розкриття якостей, притаманних цьому об'єкту» [9, с. 21].

На думку дослідника К.С. Фурсова, стратегія є стійкою, рефлексивною лінією поведінки індивіда щодо досягнення поставленої мети, яка спира-

ється на суб'єктивну оцінку ситуації в певній часовій перспективі [16, с. 223].

За визначенням А. Адлера, індивідуальні стратегії – це прагнення людини до самовдосконалення, переважно реалізації творчого «Я», шляхи компенсації комплексу неповноцінності, а також – соціальний інтерес як умова психологічного здоров'я і творчого довголіття [1].

Аналізуючи психологічні підходи, зустрічаємо у науковій літературі поняття «стратегія поведінки», «стратегія прийняття рішень», «стратегія взаємодії», «стратегія спілкування», «альтернативні стратегії».

Важливим для розуміння дефініції «стратегія поведінки» є підходи різних вчених. Наприклад, Л.Ф. Бурлачук та О.Ю. Коржова [3], визначають стратегію поведінки як особливий поведінковий синдром, що характеризується актуалізацією адаптивних механізмів психічної саморегуляції. В. Завацький стратегію визначає як спосіб, метод, алгоритм розв'язання проблеми, який впливає на здатність особистості до прогнозування [5, с. 144].

В.Л. Марищук розглядає стратегію поведінки як стійкий комплекс дій, бажаний суб'єктом для вирішення різних завдань його життєдіяльності. На думку автора, до складу стратегії поведінки входять як освоєні фізичні дії, так і сформовані способи обробки інформації, оцінки об'єктів і регуляції поведінки, в т. ч. поведінки, пов'язаної з ризиком [10, с. 138].

З погляду Н.В. Гришиної [4], поняття «стратегія поведінки» – це певна послідовність мисленнєвих і поведінкових актів, спрямованих на досягнення конкретної мети. У ході взаємодії здійснюється задоволення потреб у спілкуванні або інших будь-яких значущих для людини діях».

У психологічному словнику за ред. А.В. Петровського стратегія поведінки визначається як стійкий комплекс дій, якому віддає перевагу суб'єкт для вирішення різних завдань життєдіяльності, який складається в ході реальної життєдіяльності зі звичних дій, послідовність яких частково перебуває під контролем свідомості [7].

І. Трофімова вказує, що стратегія поведінки є більшою мірою результатом особистого вибору людини певних дій, і пов'язує її з ціннісними орієнтаціями, включаючи до складу стратегій поведінки як освоєні фізичні дії, так і сформовані способи обробки інформації, оцінки об'єктів і регуляції поведінки.

Т. Пономаренко [12] під стратегією поведінки визначає генеральний напрямок стійких форм поведінки (дій), збудованих у певній послідовності для досягнення результату мети. У якості головних характеристик виділяє цілеспрямованість і стійкість поведінки.

Слід зазначити, що в психології стратегії вивчаються частіше стосовно розумових дій (когнітивні

стратегії). Приклад – «стратегії прийняття рішень» в управлінській діяльності, що розглядаються А. Карповим. Інший приклад дослідження стратегій у психології – стратегії взаємодії (впливу на людину). У типології Г. Ковальова виділяються три основні стратегії психологічного впливу: «імперативна», «маніпулятивна» і «розвиваюча».

Імперативна стратегія відповідає «об'єктній», чи «реактивній», парадигмі в психології, відповідно до якої психіка й людина в цілому розглядаються як пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов і продукт цих умов. Використання імперативних методів впливу приводить найчастіше лише до зовнішнього короточасного підпорядкування з боку об'єкта впливу і не торкається глибинних структур його психічної організації. Імперативна стратегія найбільш доречна й ефективна в екстремальних ситуаціях, де потрібним є оперативне прийняття й виконання важливих для збереження системи рішень в умовах дефіциту часу, а також за регламентації ієрархічних відносин у системах «закритого» типу [6].

Маніпулятивна стратегія відповідає «суб'єктній» парадигмі, що ґрунтується на твердженні про активність та індивідуальну винахідливість психічного відображення зовнішніх впливів, де суб'єкт сам впливає на психологічну інформацію, що надходить ззовні. Маніпулятивна стратегія реалізується головним чином за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, що «діють в обхід» психічного контролю, а також т. зв. маскувальних і конверсійних технік, що блокують систему психологічних захистів чи руйнують її, вибудовуючи натомість нову суб'єктивну просторово-часову організацію, нову модель світу.

Розвиваюча стратегія ґрунтується на «суб'єкт-об'єктній», чи «діалогічній», парадигмі де психіка виступає як відкрита система, що перебуває у постійній взаємодії, яка має внутрішній і зовнішній контури регулювання. Психіка розглядається як багатомірне й «інтерсуб'єктне» за своєю природою утворення. «Розвиваюча стратегія забезпечує, на відміну від двох інших стратегій, актуалізацію потенціалів власного розвитку кожної зі взаємодіючих між собою систем. Психологічними умовами реалізації такої стратегії впливу є діалог і обопільна відкритість. Це припускає, що дві системи в стані діалогу починають утворювати деякий спільний простір і часову довжину, створювати єдину «подію», у якій вплив (у традиційному, «суб'єкт-об'єктному» значенні цього поняття) перестає існувати, поступаючись місцем просторово-часовій єдності цих систем» [6, с. 41–49]. Діалог, як відкритий з обох боків процес, припускає не тільки досить високий рівень психологічної культури суб'єкта, але і той факт, що діалогу треба вчитися, й учитися постійно. Повинні бути організовані умови для такої діалогічної взаємодії.

Варто зазначити, що стратегії поведінки близькі в цілому до стратегій взаємодії в спілкуванні. Зокрема, Є. Доценко, розглядаючи рівні установок на взаємодію в міжособистісних відносинах, виділяє п'ять рівнів: домінування, маніпуляція, суперництво, партнерство, співдружність. Критерієм розрізнення установок є ступінь симетричності – асиметричності відносин, ставлення до іншого як засобу або цінності. О. Сидоренко на підставі симетричності – асиметричності розрізняє конструктивні і деструктивні види впливу, що також прямо співвідноситься зі стратегіями поведінки в конфлікті.

До стратегій поведінки близькі також форми поведінки в процесі спілкування або техніки спілкування, що визначаються як сукупність установок суб'єкта спілкування, правил і конкретних прийомів реагування.

Ю.П. Платонов розрізняє стратегії спілкування і стратегії взаємодії. Він виділяє стратегії спілкування трьох типів, кожен із яких має двополярний прояв: 1) відкритий – закритий; 2) монологічний – діалогічний; 3) рольовий – особистісний. Під стратегіями взаємодії Ю.П. Платонов розуміє «сукупність домінуючих особливостей поведінки людини у взаєминах з іншими людьми, які виявляються в тій чи іншій соціальній ситуації» [11, с. 342] й описує п'ять основних, загальноприйнятих стратегій взаємодії: суперництво, компроміс, співробітництво, пристосування, уникнення. У цьому ж контексті автор виділяє асертивність особистості, визначаючи її як «якість альтернативної поведінки, орієнтованої на компроміс і співробітництво як провідні стратегії взаємодії» [11].

Альтернативні стратегії поведінки Д. Басс розглядає з позиції еволюційної психології як прояви індивідуальних відмінностей у рішенні адаптивних проблем. Вирішення проблем соціальної адаптації, за Д. Бассом, включає в себе взаємодії в статусних ієрархіях, формування соціальних альянсів, отримання користі з інших людей і вирішення конфліктів із родичами. Наприклад, для досягнення того чи іншого статусного положення (домінування) підлітки використовують просоціальні та примусові стратегії. Виділено три фундаментальні стратегії формування ієрархії: обман і маніпуляція, формування позитивного враження і працьовитість. Д. Басс також виявив 12 різних стратегій впливу на людей із метою отримання ресурсів від них. Так, малосимпатичні люди найчастіше вдаватимуться до примусових стратегій (наприклад, вимоги, критики, крики) для отримання бажаного. Емоційно-нестійкі люди використовують для тих же цілей інфантильні стратегії (образливість, незадоволений вигляд, скиглення) [2].

Н. Гришина підкреслює аспект цілеспрямованості, визначаючи стратегію поведінки як певну послідовність розумових і поведінкових актів,

спрямованих на досягнення конкретної мети. Автор в описі різних форм реагування використовує поняття «відхід», «боротьба» і «діалог». Відхід від конфліктної взаємодії інтерпретується як уникнення, ігнорування конфлікту; боротьба з собою або з партнером – як спроба придушення конфлікту; діалог «об'єднує стратегії пошуку подолання конфлікту за допомогою вибору оптимальної альтернативи його рішення, інтеграції протистоянь позиції або вироблення компромісу між ними» [4, с. 226–227].

Висновки. Здійснивши теоретичний аналіз вивчення поняття «стратегія поведінки» на сучасному етапі розвитку психологічної науки, ми визначили, що стратегії поведінки розглядаються різними науковими напрямками і трактуються відповідно. Таким чином, з огляду на вищесказане, ми зазначаємо, що стратегія поведінки розуміється як спрямованість поведінки та стійкий комплекс дій, що ведуть до досягнення певної мети, і включають у себе динамічні стереотипи, розумові стратегії і способи емоційного реагування на ситуації міжособистісної взаємодії.

Література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М.: МПО Прагма, 1993. 175 с.
2. Басс Д. Как эволюционная психология объясняет индивидуальность личностей и индивидуальные особенности. URL: <http://ethology.ru/library/?id=347>.
3. Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Ю. Психология жизненных ситуаций: учеб. пособ. М.: Российское педагогическое агентство, 1998. 263 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2008. 544 с.
5. Завацький В. Вплив стратегії соціальної поведінки особистості на її здатність до антиципації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Херсон, 2017. Вип. 4. С. 143–147.
6. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия. Вопросы психологии. 1987. № 2. С. 41–49.
7. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 512 с.
8. Лабезна Л.П. Соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки студентської молоді в освітніх закладах різного типу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Сєверодонецьк, 2017. 265 с.
9. Маринов М.Б. Трансформация стратегии жизни личности в индивидуализирующемся обществе / отв. ред. Ю.Г. Волков. Москва: Изд-во Социально-гуманитарные знания, 2008. С. 20–37
10. Маришук В.Л. Особенности поведения человека в экстремальных условиях. Психология и педагогика, военная психология / под ред. А.Г. Маклакова. СПб., 1997. С. 136–140.
11. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения: учеб. пособ. СПб.: Питер, 2006. 464 с.
12. Пономаренко Т.И. Установка как фактор формирования стратегии поведения: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Новосибирск, 1998. 29 с.
13. Романовська Д.Д. Формування особистісних стратегій діяльності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2013. 270 с.
14. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. 568 с.
15. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.
16. Фурсов К.С. Образовательные стратегии студентов российских вузов на этапе выхода на рынок труда: опыт эмпирического исследования. Вопросы образования. 2006. № 2. С. 222–240.

Мойсеенко В. В. Теоретический обзор основных подходов к изучению понятия «стратегия поведения»

В статье анализируются и выносятся на рассмотрение основные теоретические подходы к определению понятий «стратегия» и «стратегия поведения» в разных научных контекстах. Определены типологии стратегий поведения. Отмечено, что стратегия поведения является устойчивым комплексом действий, ведущим к достижению определенной цели.

Ключевые слова: поведение человека, стратегия, стратегия поведения, стратегия принятия решений, стратегия взаимодействия, стратегия общения, альтернативные стратегии.

Moiseienko V. V. Theoretical review of the main approaches to the study of the concept “behavior strategy”

The article analyses and are submitted to the main theoretical approaches to the definition of strategy and the behavioral strategy in different scientific contexts. Are defined the typology of strategies. Noted that the strategy is a sustainable set of actions leading to the achievement of a certain goal.

Key words: human behavior, strategy, strategy, strategy decision making, strategy, interaction, communications strategy, alternative strategies.